

Galata Para Vakıflarında Kredi Çeşitlendirmesi: Zimem Kayıtları Üzerinden Bir İnceleme (1680-1690)*

*Credit Diversification in Galata Cash Waqfs:
An Analysis Based on Zimem Records (1680-1690)*

SADULLAH YILDIRIM**

MUHAMMET YENİYURT***

ÖMER FARUK METE****

öz

Nakit bir mal ile kurulan vakıflar Osmanlı vakıf sistemi içinde para vakıfları olarak nitelendirilmiştir. Sermayesi nakitten oluşan bu vakıflar ihtiyacı olan kişilere belirli oranlarda ribh ile kredi kullandırarak vakfın devamlılığını amaçlamıştır. Bu yönüyle Osmanlı ekonomisinde para vakıfları, bir tür finansal kuruluş işlevi görmüştür. Diğer finansal kurumlar gibi, para vakıfları da sağladıkları kredinin geri dönüp dönmeyeceği konusunda bir riskle karşı karşıya kalmışlardır. Kredi portföyünü çeşitlendirmenin kredilerden doğan riskleri indirgemede etkin bir yöntem olduğu finans literatüründe genel kabul görmektedir. Bu çerçevede para vakıflarının faaliyetlerini irdeleyen çalışmalar hâlâ yapılmamıştır. Bu çalışmada para vakıflarının kullandıkları kredileri temerrüt riski farklılaşan sosyal gruplar arasında nasıl çeşitlendirdiği çeşitlilik endeksi (1-Herfindahl endeksi) yardımıyla incelenmiştir. Çeşitlilik endeksi, para vakfının müşteri portföyünde rastgele iki kişi seçildiğinde bunların farklı sosyal gruplardan olma ihtimalini göstermektedir. Bu endeks hesaplanırken 1680-1690 yılları arasında Galata'da bulunan 64 adet para vakfına ait 1.050 adet zimem kaydı kullanılmıştır. İncelenen vakıflar için ortalama çeşitlilik endeksi

* Makale geliş tarihi: 8 Ekim 2024, kabul tarihi: 7 Kasım 2024, araştırma makalesi.

** Dr. Öğr. Üyesi, [Marmara Üniversitesi](https://www.marmara.edu.tr), İktisat Fakültesi, İktisat Tarihi ABD, sadullah.yildirim@marmara.edu.tr, ORCID

*** Arş. Gör., [Sakarya Üniversitesi](https://www.sakarya.edu.tr), Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi ABD, muhammetyenyurt@sakarya.edu.tr, ORCID

**** Arş. Gör., [Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi](https://www.tekirdag-namik-kemal.edu.tr), Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi ABD, omerfarukmete@hotmail.com, ORCID

0,53, medyan çeşitlilik endeksi ise 0,6 olarak hesaplanmıştır. Bu rakamlar günümüz bankalarının çeşitlilik endeksleri ile karşılaştırılabilir düzeyi ifade etmektedir. Bununla birlikte para vakfı sermaye büyüklükleriyle çeşitlilik endeksi arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Sermaye miktarı ile çeşitlilik endeksi arasında aynı yönlü bir ilişki bulunmuş ama bu pozitif ilişkinin, belirli bir sermaye seviyesinden sonra ortadan kalktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Galata, Para Vakıfları, Herfindahl Endeksi, Çeşitlilik Endeksi, Zimem Kayıtları, Şer‘iyye Sicilleri.

ABSTRACT

In the Ottoman waqf system, endowments based on cash were referred to as cash waqfs. These waqfs, with cash as their capital, aimed to sustain their operations by offering loans with a set profit margin (ribh) to those in need. Therefore, cash waqfs played a role similar to financial institutions within the Ottoman economy. Like other financial institutions, they faced the challenge of whether the loans they provided would be repaid. It has been argued in in finance literature that diversifying a loan portfolio is a key strategy for minimizing the risks associated with lending. However, there has been limited research on how cash waqfs managed default risks. This study examines how cash waqfs diversified the loans they offered across different social groups, each with varying levels of default risk, using the fractionalization index (1-Herfindahl index). This index shows the likelihood that two randomly chosen individuals from a waqf's portfolio would belong to different social groups. The analysis uses 1050 zimem records from 64 cash waqfs in Galata, for the period 1680-1690. The results show that the average fractionalization index is 0.53, and the median is 0.6, suggesting that the diversification level of these waqfs was comparable to that of modern banks. Furthermore, the relationship between the capital sizes of the cash waqfs and the diversity index is examined. Although a positive relationship exists between the capital amount and the diversity index, this relationship disappears after reaching a certain level of capital.

Keywords: Galata, Cash Waqf, Herfindahl Index, Fractionalization Index, Zimem Records, Court Registers.

Giriş

PARA vakıfları, sermayelerinin tamamı veya bir kısmı nakit olan ve Osmanlı iktisadi yapısında önemli bir yer tutan kurumlar olarak hem toplumsal yardımlaşmayı teşvik eden hem de ekonomik yapıyı destekleyen işlevlere sahiptir. İşlevlerini yerine getirebilmeleri için bu vakıfların gelir üretmesi gerekmektedir. Bu nedenle para vakıfları asl-ı mallarını veya sermayelerini kredi olarak kullanmış ve bu yolla elde ettikleri gelirleri kuruluş amaçlarına uygun faaliyetleri yerine getirmek için çalışmışlardır. Bu yönüyle Osmanlı ekonomisinde para vakıfları bir tür finans kuruluşu olarak işlev görmüştür. Her finans kuruluşu gibi para vakıfları da kredi kullanırken verdiği kredinin geri ödenip ödenmeyeceği ile ilgili bir riskle karşı karşıya kalacaktır. Bu riskle mücadele etmek için para vakıflarının nasıl bir strateji geliştirdiği ilgi çekici bir husus olagelmiştir.

Tahsin Özcan, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemi Üsküdar para vakıfları üzerine yaptığı incelemede para vakıflarının riskli işlemlerden kaçındıklarını ifade etmektedir. Özcan'a göre para vakıflarının gerek sabit bir getiriye kabul eden usuller ile (muamele-i şer'iyeye ve bey' işlemleri gibi) kredi kullandırmaları, gerekse riski yüksek olan üretim ve ticari faaliyetler yerine kişisel ihtiyaçların finansmanına yönelik borç vermeleri para vakıfların riskten kaçındıklarını göstermektedir.¹ Bu uygulamaların kredi riskini azaltıcı etkilerine rağmen, örneğin kişisel ihtiyaç için kullanılan kredilerde olduğu gibi, kredilerin hâlâ dönmeme ihtimalinden bahsedilebilir. Dolayısıyla, bir kısım borçluların temerrüde düşmesi halinde vakfın varlığını sürdürebilmesi için söz konusu mekanizmaların ötesinde bir riskle mücadele yönteminin benimsenmesi gerektiği tartışılabilir.

Para vakıflarının bir finans kurumu olduğu düşünüldüğünde, böyle bir tartışmaya başlarken günümüz finans kurumlarının temerrüt riskini minimize etmek için kullandığı yöntemlerle ilgili tartışmalara bakmak konunun anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Finansman sağlayan kurumların nasıl kredi kullandırmaları gerektiğine dair birbirinin zıddı önermelere sahip iki teoriden bahsedilebilir. Bunlardan birisi olan geleneksel bankacılık teorisi finans kurumlarının kredi portföylerini çeşitlendirmeleri gerektiğini savunmaktadır. Kredilerin farklı ve birbirinden bağımsız risklere sahip sektörlerle verilmesi finans kurumunun temerrüde düşme olasılığını azaltacaktır, çünkü bir kredi kötü performans gösterdiğinde diğerleri bu kaybı dengeleyebilecektir.² Kurumsal finans teorisi, finansal kurumların faaliyetlerini belirli bir sektör veya sektör grubu üzerine odaklayarak o alanlarda uzmanlaşmalarının önemini vurgular. Bu uzmanlık, sektörlerin işleyişini daha iyi anlamalarını sağlar ve kredilerin doğru bir şekilde kullanılmasına yardımcı olur. Böylece, geri ödeme olasılığı düşük olan kredilerin verilmesi hatasından kaçınılmış olur.³

Bu tartışmalardan kredi çeşitlendirmesinin temerrüt riskine karşı mücadelede önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada da bir finans kurumu olan para vakıflarının kredi portföyünü müşteriler bazında ne kadar çeşitlendirdikleri incelenecektir.

Para vakıflarında kredi çeşitlendirmesini incelemek için Galata'da bulunan 64 adet para vakfının zimem kayıtlarından elde edilen 1.050 adet kredi kaydı bilgisi kullanılmıştır. Zimem kayıtlarında verilen kredinin miktarı ve kime verildiğine ait bilgiler kullanılarak para vakıflarının sosyal gruplar arasında nasıl bir çeşitlendirme yaptığı çeşitlilik endeksi yardımı ile ortaya konulmuştur. Bu bağlamda çeşitlilik

¹ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), s. 302.

² Douglas W. Diamond, "Financial Intermediation and Delegated Monitoring", *The Review of Economic Studies*, C. 51, S. 3 (01 Temmuz 1984): s. 393-414; BIS, "Measuring and Controlling Large Credit Exposures", 28 Ocak 1991.

³ Viral V. Acharya, Iftekhar Hasan, ve Anthony Saunders, "Should Banks Be Diversified? Evidence from Individual Bank Loan Portfolios", *The Journal of Business* C. 79, S. 3 (2006): s. 1355-1412; Michael C. Jensen, "Agency Costs of Free Cash Flow, Corporate Finance, and Takeovers", *The American Economic Review*, C. 76, S. 2 (1986): s. 323-29.

endeksi, para vakfının müşteri portföyünden rastgele iki kişi çekilirse bu kişilerin farklı toplum kesimlerinden olma ihtimalini göstermektedir. Endeksin değeri 1'e yaklaştıkça çeşitlilik artmakta 0'a yaklaştıkça ise çeşitlilik azalmaktadır. Bu veriler kullanılarak yapılan hesaplamalar 64 vakıf için ortalama çeşitlilik endeksi değerinin 0,53 olduğunu göstermektedir. Yani para vakıflarının portföyünden rastgele iki müşteri çekilse bunların farklı sosyal gruplardan olma olasılığı yüzde 53'tür. Çeşitlilik endeksinin dağılımına bakıldığında ise 6 vakfın hiç çeşitlendirmeye gitmediği, 64 vakfın yüzde 75'nin çeşitlilik endeksinin 0,5'ten yüksek olduğu yüzde 25'nin ise 0,68'den büyük olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, her ne kadar düşük düzeyde kredi çeşitlendirmesine giden vakıfların olduğu göze çarpsa da vakıfların kahir ekseriyeti yüksek oranda çeşitlendirmeye gitmiştir. Bu sonuca göre para vakıflarının çoğu riskle mücadelede bankacılık teorisinin öngörüsüyle uyumlu hareket etmiştir denilebilir.

Para Vakıflarına Dair Literatür

Para vakıfları, Osmanlı İmparatorluğu'nda XV. yüzyıldan itibaren devreye girerek alt-orta gelir grubunun tasarruflarını sisteme entegre edip bu grupları da iktisadî yapıya dahil eden kurumlardır.⁴ Osmanlı iktisadi yapısında önemli bir yer tutan kurumlar olarak hem toplumsal yardımlaşmayı teşvik etmiş hem de ekonomik yapıyı desteklemiştir. Para vakıfları konusunda birçok çalışma yapılmış olup bu çalışmaların kapsamlı bir analizini yapma gereği ortaya çıkmıştır. Sosyal bilimciler, para vakıflarını çeşitli bakış açılarından ele alarak çok sayıda inceleme gerçekleştirmişlerdir. Biz de bu çalışmaları dört ana kategori altında sınıflandırmayı uygun bulduk: İlk olarak, para vakıflarının hukuki ve meşruluğu üzerine ele alınan çalışmalar⁵, ikinci olarak, para vakıflarını bölgesel bağlamda farklı neden ve sonuçlarla inceleyen çalışmalar⁶, üçüncü olarak, para vakıflarını modern finans

4 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi II* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2023), s. 72.

5 Ömer [Lütfi] Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, C. III, S. 5-6 (1966): s. 1-479.; Ömer Hilmi Efendi, *İthafül-Ahlaflı Ahkamî'l-Evkaf* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977).; Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, 2. Baskı (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, 1965).; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, C. 9 (2006): s. 39-66.; Mehmet Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, C. XXVII (1985): s. 207-20.; Kaşif Hamdi Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 7-8 (30 Aralık 2005): s. 33-58.; Emrullah Dumlu, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuud, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi)", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 44 (30 Aralık 2015): s. 303-37.; Necmeddin Güney, "Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivi'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri", *Mütefekkir*, C. 6, S. 11 (30 Haziran 2019): s. 13-32.

6 Yakup Ahabab, "Kalkandelen Para Vakıfları", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 5 (25 Temmuz 2017): s. 49-71.; Çiğdem Gürsoy, "Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)", *Belleten*, C. 81, S. 290 (01 Nisan 2017): s. 159-90.; Mustafa Alkan, "Uşak Para Vakıfları (1890-1923)", *Belleten*, C. 70, S. 258 (20 Ağustos 2006): s. 743-74.; Abdülkadir Atar, "Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. 52 (31 Aralık 2019): s. 93-122.; İsmail Kıvrım, "Osmanlı Döneminde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)", *Vakıflar Dergisi*, S. 46 (30 Aralık 2016): s. 97-116.; İlker Mümin Çağlar ve Abdullah Doğtekin, "Manisa Para Vakıfları [1867-1912]", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (15 Nisan 2022): s. 1-28.; Arzu Baykara Taşkaya, "Rodos Adası'nda Para Vakıfları", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (15 Nisan 2022): s. 61-94.; Oktay Karaman, "Osmanlı Döneminde Trabzon ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1858-1920)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 15, S. 30

sistemleri ile karşılaştıran çalışmalar⁷ ve son olarak, para vakıflarını kredi ve finansman açısından ele alan çalışmalar.

Çalışmamız bir literatür değerlendirme makalesi olmadığı için ilk üç kategoride yapılan çalışmalarla ilgili detaylı bilgi ve bulgulara dipnotlar üzerinden erişilebilir. Aynı zamanda kategorileştirmemizin tüm çalışmaları kapsama iddiasında olmadığını belirtmek isteriz. Ancak, literatürde geniş yer bulan ve bu çalışmanın odaklandığı başlık, para vakıflarının kredi ve finansman açısından incelendiği dördüncü kategoridir. Buna göre mevcut literatürde para vakıflarını kredi ve finansman yönünden değerlendiren kıymetli çalışmalar yer almaktadır. Örneğin, Mehmet Bulut ve Cem Korkut'un çalışmasında⁸, üç farklı vakfiye kaydına dayanılarak 360 para vakfının özel sektörün finansmanında kritik bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu vakıflar, tüccar ve esnaf piyasalarındaki tefecilerin baskısından koruyan bir finansman aracı olarak öne çıkmıştır. Yazarlar ayrıca, para vakıflarının fon ve kredi işletim oranlarının vakfiyelerde önceden belirlenmesinin piyasa dengesi için önemli bir unsur olduğunu vurgulamaktadırlar. Osmanlı İmparatorluğu'nda borçlanma maliyetlerinin XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar küçük değişiklikler göstermesi bu görüşü destekleyen bir kanıt olarak sunulmuştur. Ancak, Osmanlı'daki borçlanma maliyetlerinin İngiltere, Fransa, Hollanda, İtalya ve Almanya'dan daha yüksek olduğu da ifade edilmiştir. Hacı Veli Aydın'ın çalışmasında,⁹ 1696-1766 yılları arasında Selanik Kadı Sicillerinden hareketle 233 para vakfının muhasebe kayıtları detaylı şekilde incelenmiştir. Çalışmada vakıfların uyguladığı faiz oranları (%9-%15), verdikleri ortalama kredi sayıları (vakıflardan alınan kredilerin %15'i yalnızca bir kişi veya köy tarafından alınmıştır) ortaya konulmuştur. Para vakıflarından kredi kullanan kişiler askerî, reaya ve tüccar/esnaf olarak sınıflandırılmıştır. Kredilerin %70'inin reaya, %21'inin askerî sınıf ve %8'inin tüccar ve esnafa verildiği

(29 Nisan 2021): s. 451-72.; Ömer Sait Türkmen, "Amasya ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 20 (15 Aralık 2023): s. 1-21.; Mehtap Özdeğer ve Çiğdem Gürsoy, "Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri ve Önemi: Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)", *Vakıflar Dergisi*, S. 61-Haziran 2024 (30 Haziran 2024): s. 27-50.; Mustafa Nuri Türkmen, "Halep Para Vakıfları Muhasebelerinin Kısa Bir Değerlendirmesi", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 9 (01 Haziran 2012): s. 121-31.; Mehmet Bulut, "Waqf, Economy and Finance in the Ottoman Civilization of the Balkans", *Adam Academy Journal of Social Sciences*, C. 7, S. 2 (31 Aralık 2017): s. 129-48.; Baha Mücahid Şahin, "Osmanlı İstanbul'u Eyüp Bölgesindeki Vakıfların Faiz ve Kira Gelirlerinin Nakit Sermayeleri Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi (1769-1773)", *İstanbul İktisat Dergisi*, C. 70, S. 1 (30 Haziran 2020): s. 183-203.; Erol Özvar- Sadullah Yıldırım, "Long-Term Changes in the Creation of New Cash Waqfs in Istanbul", *Bilig*, S. 102 (27 Temmuz 2022): s. 27-51.

⁷ Mehmet Bulut ve Cem Korkut, "Osmanlı Para Vakıfları ve Çağdaş Faizsiz Finans Kurumlarının Karşılaştırılması", *Vakıflar Dergisi*, S. 46 (30 Aralık 2016): s. 23-46.; Serpil Sumer ve Turan Öndeş, "Para Vakıfları ile Katılım Bankalarının Fon Kullandırma Yöntemleri", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 24 (20 Ocak 2023): s. 111-17.; Abdullah Durmuş, "Para Vakıfları İle Faizsiz Bankacılık İşlemleri Arasında Bir Mukayese", *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, C. 3, S. 2 (31 Aralık 2022): s. 1-18.; Mehmet Fatih Güner, "Osmanlı Döneminde Para Vakıfları ve Günümüz Finansal Piyasalarında Para Vakıflarının Yeri", *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 2 (30 Aralık 2019): s. 249-69.; Cantürk Kayahan, İrfan Görkaş, ve Halime Önk, "Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28 Aralık 2016, s. 70-90.

⁸ Mehmet Bulut- Cem Korkut, "Finansal istikrar ve para vakıfları etkisi: Rumeli para vakıfları örnekleri", *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi (İEFD)*, S. 2/1 (2016): s. 55-76.

⁹ Hacı Veli Aydın, "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 29, S. 1 (01 Haziran 2014): s. 87-106.

belirtilmiştir. Afyonkarahisar Bolvadin'deki Calkzade Mehmed Ağa Odası para vakfı üzerine yapılan bir başka çalışmada¹⁰ ise vakfın %15 muamele-i şer'iyeye yöntemi ile kredi sağladığı ve bu kredi dağılımının bölgesel kalkınmaya olan etkisi incelenmiştir. Ancak, bölgesel kalkınmaya dair somut sonuçlara bu çalışmada detaylı şekilde yer verilmemiştir. Bir diğer önemli çalışmada¹¹ Hamdi Döndüren, Osmanlı İmparatorluğu'nda para vakıflarının temel kredi kaynağı olduğuna dikkat çekmiştir. Döndüren, vakıfların kâr sınırlaması getirerek tüccar ve esnafa finansman sağladığını vurgulamıştır. Ayrıca, risk sermayesi sektörünün gelişimine değinerek bunun, Osmanlı'daki emek-sermaye ortaklığı (mudarebe) modelinden farklı olduğunu ifade etmiş ve Amerika ile diğer ülkelerdeki benzer örnekleri incelemiştir. Ali Şenyurt, para vakıflarının fon sağlarken sıklıkla kullandığı “*bey' bil-istiğlâl*” yöntemini, günümüz finansal kiralama şirketlerinin kredi sağladıkları “*sell and lease back*” yöntemiyle hemen hemen aynı özellikleri taşıdığı hususuna vurgu yaparak ufak farklılıklar da olsa piyasada kullanıldığına değinmiştir.

Konuya önemli katkılardan biri, alanın öncülerinden Murat Çizakça'nın “Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları” adlı çalışmasıdır. Bu çalışma¹² model bazlı bir tartışma çerçevesinde gelişmiş olup 1990 yılında yapılan bir tebliğ ve sonuçlarına dayanmaktadır. Bu tebliğde birçok değerli isim¹³ model üzerinde fikirlerini paylaşmış ve para vakıfları ile modern faizsiz finans kurumları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar tartışılmıştır. Tebliğdeki konuşmalar daha sonra kitap olarak basılmış olup para vakıflarının modern faizsiz finans kurumlarıyla olan benzerlikleri ve farkları üzerinde durulmuştur. Çizakça ayrıca, mudarebe ve murabaha gibi İslami finans tekniklerinin para vakıfları tarafından nasıl kullanıldığını ve bu vakıfların ekonomideki rolünü kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Eserin ekler kısmında ise, 1667-1805 yılları arasında Bursa'daki para vakıflarına ait kâr/sermaye oranlarının tabloları yer almaktadır. Bu tablo, para vakıflarının nasıl işlediğine dair önemli ekonomik veriler sunmaktadır.

Tahsin Özcan, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Üsküdar'da kurulan 150 para vakfını ayrıntılı bir şekilde inceleyerek bu vakıfların kredi verme süreçlerini ve ekonomiye olan katkılarını incelemiştir. Üsküdar'daki para vakıflarının kredi sağlama yöntemlerine odaklanarak vakıfların belirli bir bölge halkının ortak ihtiyaçlarını karşılamak, yardımlaşma ve dayanışma sağlamak işlevlerine vurgu yapmıştır. Özcan'a göre para vakıfları, kredi verirken riski az olan sabit bir getiriyi kabul eden usuller (muamele-i şer'iyeye ve bey' işlemleri) tercih etmiştir. Ve para

¹⁰ Cantürk Kayahan- İrfan Görkaş, “Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, S. 44 (01 Ekim 2009): s. 212-227.

¹¹ Hamdi Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1 (01 Ocak 2008): s. 1-24.

¹² Murat Çizakça, *Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları* (İslami İlimler Araştırma Vakfı Araştırma Vakfı, 1993).

¹³ Prof. Dr. Sabahattin Zaim, Prof. Dr. Ahmed en-Neccar, Prof. Dr. Özer Ertuna, Prof. Dr. Hamdi Döndüren, Prof. Dr. Salih Tuğ, Prof. Dr. Ali Özek, Doç. Dr. Ahmet Tabakoğlu, Doç. Dr. Abdülaziz Bayındır, Doç. Dr. Ömer Dinçer, Dr. Celal Yeniçeri, Dr. Nazif Gürdoğan, Arş. Gör. İbrahim Uslu, Ferid Cemaleddin, Demir İnal.

vakıfları, finansman sağlarken önceliği zanaat sahibi kişiler ile hizmet sektöründe çalışan kişilere akabinde ise sırayla ziraat ve ticaret erbabına vermiştir. Bu durum vakıf kredilerinin ticari ya da üretim odaklı olmaktan çok kişisel ihtiyaçlara yönelik olduğunu göstermektedir.¹⁴

Vakıfla ilgili önemli istilahlara, Kur'an'daki şer'î deliller, vakfedilen paraların işletilmesi, hangi orandan kimlere finansman sağlandığı konularına şer'îye sicillerindeki vesikalardan hareketle değinen bir diğer çalışma¹⁵ İsmail Kurt'a aittir. İlgili çalışma aynı zamanda İstanbul Müftülüğü Şer'î Siciller Arşivindeki para vakıfları kayıtlarını bir liste halinde ortaya koymaktadır. Fakat çalışma her ne kadar hicri 953 yılına ait İstanbul Vakıf Tahrir Defterlerindeki nakit vakıflara odaklansa da para vakıfları bir bütün olarak iktisadi açıdan yeteri kadar değerlendirilmemiştir. Bununla beraber çalışma, konuyla alakalı arşiv belgelerinin tanıtılması açısından önemlidir.

Vakıflar/para vakıfları konusunda analitik fikirleriyle alanın etkin kişilerinden olan Timur Kuran, para vakıflarının kısa vadede sosyal refaha katkı sağladığını fakat uzun vadede finansal gelişimin yolunda bir engel teşkil ettiği hipotezini ileri sürmektedir. Kuran, çalışmasında¹⁶ para vakıflarını esnek ve yenilikçi olmadığını ve bu sebeple imparatorluğun finansman sisteminde ciddi reformlar yapılmasını engelleyen bir kurum¹⁷ olarak görmektedir. Ona göre para vakıfları faizsiz finansman sağlasa da sistem, faiz yasağının etrafından dolanarak “muamele-i şer'îye” yöntemiyle işlemiştir. Dolayısıyla Kuran'a göre faizsiz finansman sistemi de Osmanlı'da etkin bir şekilde işlememiştir. Halil İnalçık, para vakıflarının sermaye birikimi açısından özel bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. İnalçık'a göre vakıflar, bir yandan sosyal refahın sağlanmasında önemli bir rol oynarken diğer yandan sermaye birikim sürecinde de özel bir öneme sahiptir. Örneğin, Edirne'deki Mercan Hoca Vakfı 200.000 akçe, Süleyman Ağa Aile Vakfı ise 1.000.000 akçe vakfetmiş ve 1561 yılında yalnızca Bursa'da toplumun yaptığı bağışların toplamı 3.250.000 akçeye ulaşmıştır. Bu veriler, vakıfların sermaye birikimi açısından önemli olduğunu göstermektedir¹⁸. Ancak, vakıfların sermaye işletim oranının %15 olması ve bu oranla kredi vermeleri, sermaye birikimi sürecine engel teşkil eden bir faktör olarak değerlendirilebilecek bir diğer önemli husustur¹⁹.

¹⁴ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları*, s. 302.

¹⁵ İsmail Kurt, *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, 2. Baskı (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Araştırma ve İnceleme Dizisi, 2015).

¹⁶ Timur Kuran, “The provision of public goods under Islamic law: Origins, impact, and limitations of the waqf system”, *Law & Society Review* C. 35, S. 4 (2001): s. 841-97.

¹⁷ Timur Kuran'ın kurum kavramına eleştirel bir bakışı için bk: Adem Levent, “Kurumlar ve İktisadi Gelişme: Timur Kuran'ın İslam Ekonomisi Yaklaşımının Metodolojik Analizi”, *İnsan ve Toplum*, C. 9, S. 1 (10 Mart 2019): s. 29-50.

¹⁸ Halil İnalçık, “Capital Formation in the Ottoman Empire”, *The Journal of Economic History*, C. 29, S. 1 (1969): s. 132-35.

¹⁹ Cem Korkut ve Mehmet Bulut, “XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2 (2017): s. 167-94.

Para vakıflarının kimlere kredi kullandırdığı konusunda yapılan diğer bir çalışma ise alanın öncülerinden Cafer Çiftçi'ye aittir. Çiftçi çalışmasında²⁰ XVIII. yüzyıl Bursa para vakıflarının muhasebe defterlerini incelemiş ve vakıfların toplumun hangi kesimlerine ne kadar kredi kullandırdığını tespit etmiştir. Çiftçi her ne kadar vakıfların ayrımcılık yapmadan toplumun her kesimine kredi verdiğini ve verilen kredilerin birkaç girişimcide birikmediğine değinse de konuya risk ve kredi çeşitlendirmesi açısından bakmamıştır.

Yukarıda zikredilen çalışmalar, para vakıflarının Osmanlı iktisadi ve sosyal yapısında vazgeçilmez bir unsur olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu vakıflar, hem sosyal dayanışmayı teşvik eden önemli kurumlar olarak hem de yerel ve merkezî düzeyde finansman sağlayan etkili araçlar olarak işlev görmüştür. Bizim çalışmamız ise, bu araştırmalardan farklı olarak risk perspektifinden yaklaşmakta ve “çeşitlilik endeksi” kullanarak elde edilen verileri analiz etmektedir. Daha önce yapılan çalışmaların ortak özelliği, para vakıflarının riskten kaçınma eğiliminde oldukları yönündeki genel kabulüdür. Para vakıfları, özellikle *muamele-i şer'iyeye ve bey'* gibi güvenli finansal yöntemlere başvurarak vakfiyelerinde belirtilen amaçları gerçekleştirme zorunluluğuyla hareket etmişlerdir. Bu nedenle riskli işlemlerden kaçınma eğilimleri belirgindir. Uzun dönemli gelir ve gider kayıtları da bu vakıfların gelirlerinde önemli dalgalanmalar olmadığını göstererek bu durumu desteklemektedir. Bu makaledeki bulgular, önceki literatürün bulgularını doğrular niteliktedir. *Çeşitlilik endeksi* sonuçları, para vakıflarının kredi çeşitlendirmesi yoluyla riskten kaçınma stratejilerini güçlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Özellikle XVII. yüzyılın sonlarına doğru henüz kapitalist sistemin mevcut olmadığı bir ekonomik düzlemde Galata para vakıfları, kredi çeşitlendirme stratejisiyle riskleri minimize etme çabası içine girmiştir. Bu yaklaşım, günümüz modern finans literatüründe de oldukça önem taşıyan bir risk yönetim stratejisinin erken bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu vakıfların kapitalist sisteme geçişteki yerini düşünürken vakıfların risk yönetiminde oynadığı rol, modern bankacılık ve finans sistemlerinin temel taşlarından biri olan portföy çeşitlendirmesini öngörmektedir. O dönemde kapitalist kurumların yokluğu, Galata para vakıflarının piyasadaki önemli aktörler olarak finansman sağlamalarına ve borçlanma maliyetlerini kontrol etmelerine olanak tanımıştır. Bu durum, para vakıflarının kapitalist sistemin temel prensiplerinden biri olan risk yönetimini doğal olarak uyguladıklarını göstermektedir ve bu sebeple Osmanlı finans sistemindeki yenilikçi rollerini gözler önüne sermektedir.

²⁰ Cafer Çiftçi, “18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36 (01 Ekim 2004): s. 79-102. Daha ayrıntılı bilgi için bk: Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri: Avârız Vakıfları, Hırfet Vakıfları, Para Vakıfları, Selâtin Vakıfları*, 1. Baskı (Bursa: Gaye Kitabevi, 2004).

Veriler

Bu çalışma, muhasebe defterleri²¹ kapsamında XVII. yüzyılın sonlarında imparatorluğun önemli ticari merkezlerinden biri olan Galata'daki para vakıflarının muhasebe kayıtlarında yer alan zimem bölümüne odaklanmaktadır. Çalışmanın veri kaynağını İstanbul Müftülüğü bünyesinde yer alan şer'iyeye sicillerinden Galata Mahkemesi 144 Numaralı Muhasebe Defteri oluşturmaktadır²². Söz konusu veriler 1680-1690 yıllarını kapsamakta olup 64 para vakfının zimem bölümünden elde edilmiştir. Defterdeki kayıtlardan vakıfların asl-ı malları (yani kuruluş sermayeleri), kim tarafından kuruldukları, mütevellileri, vakfın bulunduğu mahalle, işlem yapılan yıllar ve zimem kayıtlarına yani bu yıllar içinde borç kullandırılan kişiler ve aldıkları borçların miktarlarına ulaşmak mümkündür. Zimem kayıtları üzerinden her kayıt için olmasa da çoğu kayıt için kişilerin meslek grupları, hangi dine mensup oldukları, cinsiyetleri ve yaşadıkları mahaller tespit edilebilmektedir.

Çeşitlilik Endeksi

Vakıfların sosyal gruplar arasında yaptığı çeşitlendirme birçok yolla ölçülebilir. Örneğin bunlardan en basiti vakfın kaç farklı gruba kredi verdiğini saymaktır. Vakıf literatüründe bu tür yaklaşımın izlerini bulmak mümkündür. Fakat böyle bir yaklaşım kullandırılan kredilerin miktarlarını hesaba katmadığı için yanlış çıkarımlar yapmaya yol açabilir. Bu makalede kredi çeşitlendirmesi, *çeşitlilik endeksi* yardımıyla ortaya konulacaktır. Bu endeksi kullanmanın en önemli avantajlarından biri, kullandırılan kredilerin miktarının çeşitlilik hesabına dâhil edilmesidir. Bununla birlikte diğer bir avantaj endeksin yorumlanmasındaki basitliktir. Çeşitlilik endeksin matematiksel ifadesi aşağıdaki gibidir:

$$\zeta_i = 1 - \sum s_i^2$$

Formülde s_i sosyal grup s'nin i vakfından kullandığı kredi miktarının i vakfının toplam kullandığı krediye oranını göstermektedir. Formüldeki $\sum s_i^2$ toplamı Herfindahl endeksidir ve bu bağlamda kredi yoğunlaşmasının bir ölçütüdür. ζ_i ise i vakfının çeşitlilik endeksini göstermektedir ki bu Herfindahl endeksinin matematiksel olarak tersidir. ζ_i endeks 0 ila 1 arasında bir değer almaktadır. Sıfıra yaklaştıkça çeşitlilik azalırken 1'e yaklaştıkça çeşitlilik artmaktadır. Endeksin yorumu ise gayet basittir. Endeks, vakfın müşteri portföyünden rastgele herhangi iki kişi seçilse bunların farklı sosyal gruplardan olma olasılığını göstermektedir.²³

²¹ Vakıf muhasebe kayıtları okuma kılavuzu hakkında detaylı bilgi için bk.: Muhammed Emin Durmuş ve İsmail Bektaş, "Osmanlı'da Muhasebe Usulü ve Vakıf Muhasebe Kayıtları Okuma Kılavuzu", *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 2 (01 Haziran 2017): s. 196-209.; Selâtin ve vüzerâ vakıflarının ayrıntılı muhasebe kaydı okuma kılavuzu için bk.: Kayhan Orbay, "Vakıf Muhasebesi ve Kurumsal Etkinlik; Kayıt Sistemi, Defterler ve Denetim" (XVII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 2018), s. 1719-30.

²² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, İstanbul Müftülüğü, (BOA, İSTM.ŞSC.14.d Şer'iyeye Sicil Defterleri_14 Galata Mahk.) no. 144.

²³ Çeşitlilik ya da Herfindahl endeksinin finans literatüründeki kullanımına örnek için bk.: Allen N. Berger, İftekhar Hasan, ve Mingming Zhou, "The Effects of Focus Versus Diversification on Bank Performance: Evidence from Chinese Banks", *Journal of Banking & Finance*, Performance Measurement in the Financial

Endeksin daha iyi anlaşılması için aşağıdaki örnek tabloda farazi durumlar için çeşitlilik endeksi hesaplanmıştır. Diyelim ki toplum askerî, ilmiye, esnaf ve kadın gruplardan oluşmuş olsun ve para vakfı 100 akçelik asl-ı malını bu farklı gruplar arasında tablodaki gibi dört farklı senaryoda kredi olarak dağıtsın.

	Askerî	İlmiye	Esnaf	Kadın	Toplam kredi	Kaç farklı grup	$\sum s^2$	$\zeta = 1 - \sum s^2$
1. durum	100	0	0	0	100	1	1	0
2. durum	50	0	0	50	100	2	0,5	0,5
3. durum	97	1	1	1	100	4	0,941	0,058
4. durum	25	25	25	25	100	4	0,25	0,75

Tablo 1: Örnek Çeşitlilik Endeksi Hesaplaması

Örneğin 3. durum için endeksin değerini hesaplayalım. Bu durumda 100 akçenin 97 akçesi askerî gruba ve 1'er akçesi ise diğer sosyal gruplara verilmiştir. Buna göre toplam verilen kredi içerisindeki her bir sosyal grubun aldığı pay (formülde s ile ifade edilen değer) sırasıyla 0,97, 0,01, 0,01 ve 0,01'dir. Bu değerleri kullanarak $\sum s^2$ ifadesini hesaplayalım. $\sum s^2 = 0,97^2 + 0,01^2 + 0,01^2 + 0,01^2 = 0,941$. Çeşitlilik endeksinin bulmak için bu değeri 1'den çıkaralım. Bulduğumuz değer 0,058 olacaktır.

Örnek tablodaki 1. durumda bütün kredi askerîlere kullanılmış ve buna bağlı olarak çeşitlilik endeksi sıfır değerini almıştır. 2. durumda ise 100 akçenin 50 akçesi askerlere 50 akçesi ise kadınlara kullanılmıştır. Bu durumda endeksin aldığı değer 0,5'tir. 3. Durumda ise bütün sosyal gruplara kredi verilirken askerîlerin kullandığı kredi miktarı görece çok yüksektir. Eğer sadece kredi verilen grup sayısını çeşitliliğin bir ölçütü olarak kullansaydı 3. durumda vakfın 2. duruma kıyasla daha fazla çeşitlendirmeye gittiği sonucuna ulaşılacaktır. Fakat 3. durum için endeksin aldığı değer sadece 0,058'dir. Yine bütün gruplara kredi kullanılan diğer bir durum ise 4. durumdur ve kredinin bütün sosyal gruplara eşit dağıtıldığı görülmektedir. Bu durumda endeks 0,75 gibi yüksek bir değer almaktadır. 3 ve 4. durumlar kredi verilen grup sayısı bakımından eşit olmasına rağmen 4. durumda çeşitlilik daha fazladır çünkü çeşitlilik endeksi kullanılan kredi miktarlarını da hesaba dâhil etmektedir.

Services Sector, C. 34, S. 7 (01 Temmuz 2010): s. 1417-35. ; Acharya, Hasan, ve Saunders, "Should Banks Be Diversified?"; Sibel Yılmaz Türkmen ve İhsan Yiğit, "Diversification in Banking and its Effect on Banks' Performance: Evidence From Turkey", *American International Journal of Contemporary Research*, S. 2 (01 Aralık 2012): s. 111-19.

Sosyal Gruplar:

Zimem kayıtlarından para vakıflarının toplumun birçok kesimine kredi kullandığı anlaşılmaktadır. Para vakıflarının sosyal gruplar arasında nasıl bir çeşitlendirmeye gittiklerini ölçebilmek için öncelikle zimem kayıtlarındaki borçluların hangi sosyal gruplara ait olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Bunun nasıl bir sosyal tabakalaşma modeli çerçevesinde yapılması gerektiği önem arz etmektedir. Kullanılan sosyal tabakalaşma modelinde, grupların riskten etkilenme durumlarının birbirinden bağımsız olması ya da en azından düşük korelasyon göstermesi gereklidir. Yani, eğer iki sosyal grup aynı risklerden benzer biçimde etkileniyorsa, bu gruplar aynı kategoriye dâhil edilmelidir. Buna dayanarak, zimem kayıtlarındaki isim ve unvan bilgileri kullanılarak para vakıflarından kredi kullanan kişiler yedi gruba ayrılmıştır: Askerîler, ilmiye mensupları, kadınlar, tüccar ve esnaflar, asker esnaflar, vakıf çalışanları ve son olarak unvana sahip olmayan kişiler.

Bu grupların bir ölçüde farklı risk profillerine sahip olduğu düşünülebilir. Osmanlı toplumunda askerî zümre mensupları maddi imkânlar bakımından ortalama olarak toplumun diğer kesimlerine göre daha iyi durumdadır. Buna karşın bu grubun kul statüsünde olması ve mali ve siyasi konjonktüre göre servetlerini ve yaşamlarını kaybetme ihtimallerinin temayüz etmesi söz konusu olabilmektedir. Geleneksel olarak askerî zümre içerisinde düşünülen ilmiye mensupları müsadere ve siyaseten katilden diğer askerî zümre mensuplarına göre ayrılmaktadır. Bu bakımdan farklı bir risk profiline sahip oldukları düşünülebilir. Yine tüccar ve esnafların karşı karşıya kaldığı risklerin askerîler gibi toplumun diğer kesimlerinden farklı olacağı aşikârdır. Hem askerî hem de ticari yönü kimliklerinde birleştirmeleri dolayısıyla asker-esnaf kişiler ayrı bir kategoride düşünülmüştür. Cinsiyet sadece modern toplumlarda değil geleneksel toplumlarda da toplumsal statünün bir belirleyicisi olduğu için kadınlar ayrı bir kategori olarak ele alınmıştır.²⁴ Para vakıflarının kendi çalışanı olan müteveli, nazır ve kâtip gibi kişilere para kullanması vakıf imkânlarının kötüye kullanımını akla getirebileceği için bu grup ayrı bir kategori olarak değerlendirilmiştir. Bu grupların dışında bulunan ve herhangi bir unvanı olmayan kişilerse unvansızlar olarak ayrı bir grubu oluşturmuştur.

²⁴ Osmanlı toplumunda kadınların gelirleri babalarının ya da kocalarının gelirlerinin bir uzantısı olarak düşünülebilir ve bu yönüyle babalarının ya da kocalarının bulunduğu kategori içerisinde değerlendirilmesi gerektiği iddia edilebilir. Fakat kadınların erkeklere karşı mahkemede haklarını ararken bazı dezavantajlara sahip olduğu düşünüldüğünde ayrı bir kategori içerisinde düşünülmesi makul görülebilir. Osmanlı mahkemelerinde kadınların durumu için bk.: Metin M. Coşgel vd., "Gender and Justice: The Status of Women in Ottoman Courts", *The Economic History Review*, C. 77, S. 4 (2024): s. 1251-81. women have confronted discrimination in matters of inheritance, property ownership, and various other legal rights. We examine the consequences of legal discrimination for women's differential engagement and success within legal conflicts, using data from Ottoman courts in the early nineteenth century. The results show that women were parties to approximately 30 per cent of cases, with a modest gender gap of around eight to ten percentage points in terms of plaintiff win rates. The gap varied across courts and types of cases, consistent with gender disparities in legal knowledge and trial stakes in patriarchal societies. Notably, when litigating against male defendants, the disparity was more pronounced in provincial courts (Konya and Kütahya Diğer taraftan veri setimiz kadınların kocaları ve babaları hakkında fazla detay vermemektedir.

Tablo 2 sosyal gruplara kullandırılan kredinin akçe cinsinden ortalama büyüklüklerini vermektedir. Buna göre kadınlara verilen kredilerin ortalaması 2.016 akçe ile en düşüktür. Vakıf çalışanlarına verilen kredilerin ortalaması ise 16.006 akçe ile en yüksektir. Vakıf çalışanlarının kullandığı kredilerin diğer sosyal gruplarla karşılaştırıldığında çok yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum vakıf çalışanlarının para vakfının imkânlarını kendi çıkarları için kullandıkları yönünde bir şüphe doğurabilir. Osmanlı ekonomisinde mukataa deruhte etmek gibi büyük sermaye gerektiren yatırımların finansmanını sarrafların yaptığı bilinmektedir. Bu sarrafların uyguladığı faiz oranı vakıfların uyguladığı ribh oranından yüksektir²⁵. Bu aradaki fark üzerinden kâr elde etmek isteyen vakıf çalışanlarının para vakfından aldıkları kredileri sarraflara borç olarak vermiş olabileceği düşünülebilir.²⁶

Sosyal Grup	Ortalama	Std, Sapma	Frekans
Askerî	7.510,43	10.413,75	138
İlmiye	6.635,38	10.143,95	52
Kadın	2.016,28	2.532,95	323
Meslek Erbabı	5.651,38	8.280,69	167
Unvansız	4.752,04	6.348,20	298
Vakıf Çalışanı	16.006,67	20.890,94	72
Genel	5.281,06	9.229,18	1.050

Tablo 2. Sosyal Grupların Kullandığı Kredi Miktarları

Diğer sosyal gruplara bakılırsa ortalama kredi miktarını askerîler için 7.510 akçe, ilmiye için 6.635 akçe, meslek erbabı için 5.651 akçe ve unvansızlar için 4.752 akçe olduğu görülmektedir.

Bulgular: Çeşitlilik Endeksi

Tablo 3'de çeşitlilik endeksinin özet istatistikleri verilmiştir. Buna göre 64 adet vakıf için ortalama çeşitlilik endeksi 0,53 olarak hesaplanmıştır. Bu, vakıfların müşteri portföyünden rastgele seçilen iki kişinin farklı sosyal gruplara ait olma olasılığının %53 olduğunu ifade etmektedir. Endeksin en küçük değeri 0 en yüksek

²⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 15. Baskı (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), s. 72.; Galata vakıflarının %6-15 arasında uyguladıkları ribh oranları için bk.: Muhammet Yeniuyurt, "Vakıf Muhasebe Defterinden Hareketle Galata Vakıfları ve Mali Yapıları (1686-1688)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 54 (13 Ekim 2023): s. 193-226.

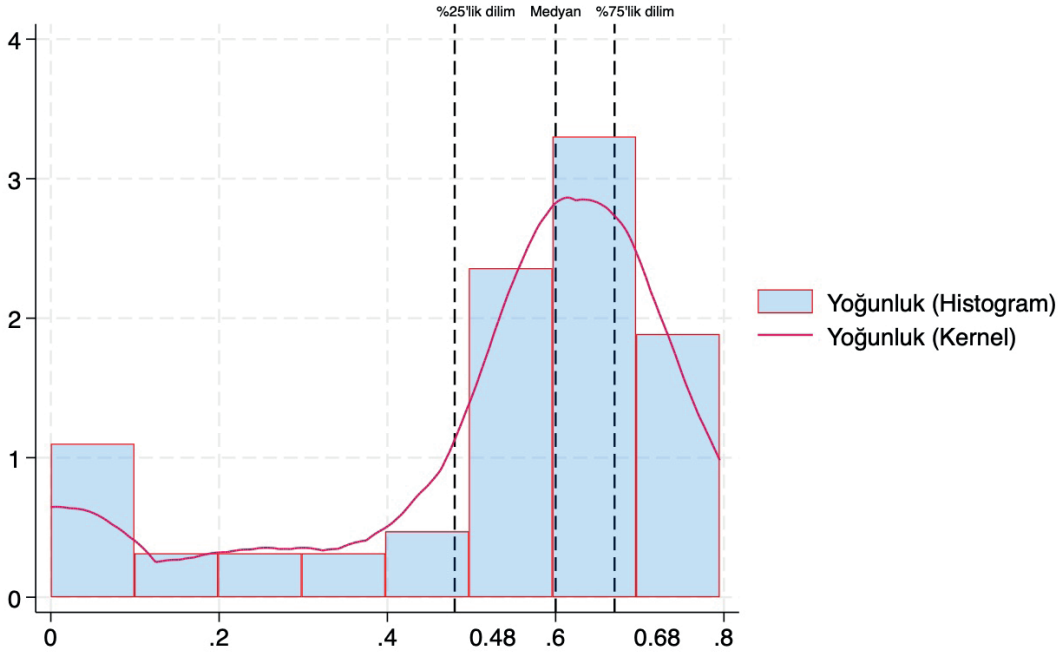
²⁶ Mehmet Genç, para vakıflarının vergi iltizam sistemini kredilendiren sarraflara ihtiyaç duydukları fonları sağladığını belirtmektedir. Sarraflar-vakıf ilişkisi ile Klasik Osmanlı sosyal-iktisadi sistemi ve vakıflar hakkında detaylı bilgi için bk.: Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi II*, s. 71-84.; Ayrıca, Murat Çizakça mütevellilerin vakıf fonlarını İstanbul'daki büyük sarraflara yüksek faiz oranlarıyla devrederek kişisel kazanç sağladığını belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk.: Murat Çizakça, "Ottoman Cash Waqfs Revisited: The Case of the Bursa 1555-1823.", *Foundation for Science Technology and Civilization*, 2004.

değeri ise 0,79'dur. Endeksin 0 değerini alması vakfın bütün krediyi bahsi geçen sosyal gruplardan sadece bir tanesine kullandığı manasına gelmektedir.

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
Çeşitlilik Endeksi	64	0.53	0.23	0	0.79

Tablo 3. Çeşitlilik Endeksi

Örnekleme bulunan 64 vakıf için hesaplanan çeşitlilik endeksinin dağılımı Şekil 1'de verilmiştir. Şekil 1'de görüldüğü üzere vakıfların %25'inin çeşitlilik endeksi 0,48'in altında kalırken, geriye kalan %75'inin endeks değeri 0,48'in üzerindedir. Bu durum, vakıfların çoğunun kredi çeşitlendirmesine yöneldiğini göstermektedir. Dağılımın ortanca değeri 0,60 iken yüzde 75'lik dilimin değeri 0,67 olmuştur. Bu veriler para vakıflarının çoğunluğunun önemli ölçüde kredi çeşitlendirmesine gittiğini açıkça göstermektedir. Vakıfların büyük bir kısmının kredi çeşitlendirmesine gitmesi, bankacılık teorisindeki kredi çeşitlendirme stratejileriyle örtüşmektedir. Buna göre, kredi çeşitlendirmesi, riskin farklı müşteri gruplarına dağıtılması yoluyla minimize edilmesini öngörmektedir. Bu bağlamda, para vakıflarının sosyal gruplar arasında farklı krediler vererek risklerini yönetmeye çalıştıkları söylenebilir. Her bir vakfın hangi sosyal gruba oransal olarak ne kadar kredi verdiği ve her bir vakıf için hesaplanan çeşitlilik endeksleri Ek Tablo 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Çeşitlilik Endeksinin Dağılım Grafiği

Kapitalist sistemin dinamiklerine göre geliştirilmiş bir yöntemin/endeksinin (Herfindahl-Hirschman) Osmanlı dönemi para vakıflarına uygulanması, bünyesinde birtakım eleştiriler ya da katkılar içerebilir. Modern finans yöntemini/endeksini farklı sosyo-iktisadî ve kültürel koşullarda faaliyet gösteren Osmanlı dönemi vakıflarına uygulamak tarihsel anakronizm bağlamında değerlendirilebilir. Diğer taraftan, vakıf kredileri ve kullandırıldığı sosyal grupları analiz etmek için bu yöntem geçmiş ile günümüz arasında özellikle kredilerin dağılımı hususunda önemli karşılaştırmalar sağlayabilir. Bu bağlamda bu çalışmada para vakıflarının kredileri, toplumun farklı kesimlerine yönlendirdiği ve bu kredi dağılımının modern çeşitlendirme kavramıyla nasıl ilişkilendirilebileceği üzerinde durulmuştur. Bu karşılaştırma, vakıfların kredi dağılımındaki çeşitliliğin modern bankacılık uygulamalarıyla olan benzerlikleri ve farklılıklarını daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir.

Türkiye'deki kamu, özel ve yabancı sermayeli bankaların kredi çeşitlendirmesine yönelik hazırlanmış bir çalışmada, çeşitlendirme ile kredi riski arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. 2002-2018 yılları arasında toplam 23 bankanın kredi portföylerini çeşitlendirerek kredi risklerini azalttığı belirlenmiştir²⁷. Bu sonuç, bankaların kredi çeşitlendirmesine verdiği önemi göstermektedir. Bir diğer çalışma ise kredi çeşitlendirmesini konvansiyonel ve İslami bankalar perspektifinden ele almış ve konvansiyonel bankaların kredi riskini azaltmak amacıyla çeşitlendirmeye başvurduğunu ortaya koymuştur. Buna karşın, İslami bankaların uzun vadede çeşitlendirme stratejisini benimsemediği tespit edilmiştir²⁸. Bu sonuç, İslami bankaların kredi çeşitlendirmesinde farklı bir yaklaşım izlediğini ve uzun vadede çeşitlendirmeye daha az önem verdiğini göstermektedir. Günümüz bankaları için hesaplanan çeşitlilik endeksine bakıldığında ise, Türk bankaları için bu endeksin ortalama değeri 0,65; Amerikan bankaları için ise 0,63 olarak hesaplanmıştır.²⁹ Bu verilerden hareketle Osmanlı döneminde faaliyet gösteren para vakıflarının günümüz bankalarına yakın bir kredi çeşitlendirmesine gittiği söylenebilir. Ulaşılan sonuç günümüz bankacılık sistemi ile para vakıfları arasında kredi çeşitlendirmesi açısından benzerlikler olduğunu göstermektedir.

İncelenen 64 adet vakıf, tür bakımından kendi içerisinde farklılıklar göstermektedir. Vakıfların isimleri üzerinden bir kategorileştirmeye gidilerek veri setindeki vakıflar dört ana gruba ayrılmıştır. İsminde avarız geçenler avarız vakfı, mektephane geçenler mektephane vakfı, mescid-i şerif geçenler mescid-i şerif vakfı ve son olarak sadece kişi adı geçenler ise şahıs vakfı olarak gruplandırılmıştır. Buna ek olarak vakıf kuran kişinin cinsiyetine göre kadınlar tarafından ve erkekler tarafından kurulan vakıflar olarak ayrı bir gruplamaya da gidilmiştir.

²⁷ Devrim Yalçın ve K. Batu Tunay, "Kredi Portföylerinde Sektörel Yoğunlaşma ve Risk İlişkisi: Türkiye Örneği", *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, C. 12, S. 22 (2020): s. 344-58.

²⁸ Oğuzhan Ece ve Bülent Diclehan Çadırcı, "Kredi Portföy Yoğunlaşma Düzeyinin Finansal İstikrar ve Performans Üzerine Etkisi: İkili Bankacılık Sisteminde Karşılaştırmalı Bir Analiz", *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 2 (2022): s. 523-56.

²⁹ Türk bankaları için bk.: Yılmaz Türkmen ve Yiğit, "Diversification in Banking and its Effect on Banks' Performance". Amerikan bankaları için bk.: Jeungbo Shim, "Loan portfolio diversification, market structure and bank stability", *Journal of Banking & Finance*, S. 104 (01 Temmuz 2019): s. 103-15.

Kategori	Ortalama	Std. sapma	Frekans
<i>Vakıf Türüne Göre</i>			
Avarız	0.567	0.156	15
Mektephane	0.362	0.335	5
Mescid-i Şerif	0.561	0.184	16
Şahıs	0.511	0.260	28
<i>Vakfı Kuranın Cinsiyetine Göre</i>			
Erkek	0.528	0.229	56
Kadın	0.505	0.241	8

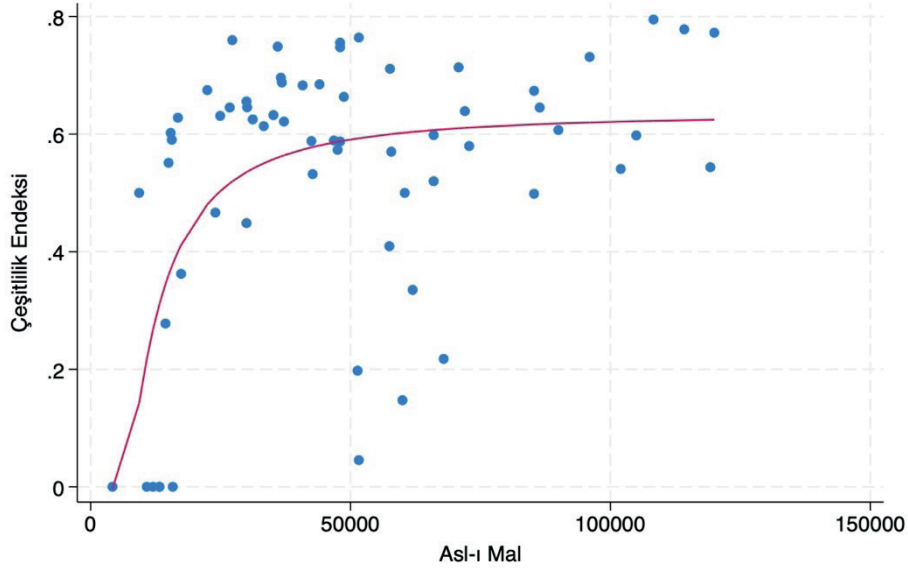
Tablo 4. Vakıf Türlerine Göre Çeşitlilik Endeksi

Bu vakıf türlerine göre ortalama çeşitlilik endeksi değerleri Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre avarız vakıflarının ortalama çeşitlilik endeksi 0,56, mektephane vakıflarının 0,36, mescid-i şerif vakıflarının 0,56 ve şahıs vakıflarının ise 0,51'dir. Mektephane vakıfları en düşük çeşitlendirmeye sahipken diğerlerinin çeşitlilik endeksi değerleri benzerdir. Mektephane vakıfları için örneklemin çok küçük olması (5 adet) bu neticeyi ortaya çıkarmış olabilir. Vakıf kurucularının cinsiyetleri açısından bakılacak olursa erkekler tarafından kurulan vakıfların ortalama çeşitlilik endeksi 0,52 iken kadınlar tarafından kurulan vakıfların ortalama çeşitlilik endeksi 0,50'dir. Mektephane vakıfları gözlem sayısındaki kısıttan dolayı dışarıda tutulacak olursa, genel olarak çeşitlilik endeksinin vakıf türlerine göre pek farklılaşmadığı söylenebilir.

Para vakıfları asl-ı malları bakımından da birbirinden farklılaşmaktadır. Bazı para vakıflarının ölçeği büyükken bazılarının küçüküktür. Para vakıflarının ölçeğinin kredi çeşitlendirmesini etkilemesi beklenebilir, çünkü büyük ölçekli bir vakfın risk duyarlılığı ve kredi portföyünün yapısı küçük bir vakıftan farklılaşacaktır. Böyle bir durumda bütün vakıfların aynı derecede çeşitlendirmeye gitmeleri söz konusu olmayabilir ve her vakfın ölçeğine göre bir çeşitlendirme yapması gerektiği düşünülebilir.

Şekil 2'de incelenen para vakıfları özelinde asl-ı mal ile çeşitlilik endeksi arasındaki ilişki gösterilmiştir. Buna göre sermayesi (asl-ı mal) düşük olan vakıfların çeşitlilik endeksi değerlerinin düşük olduğu görülmektedir. Sermaye miktarı ile çeşitlilik endeksi arasındaki aynı yönlü ilişkinin ise belli bir sermaye büyüklüğünden sonra kaybolduğu (grafığın yatay bir seyir alması) anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte vakıflar tarafından yapılan kredi işlemi sayısına da bakılmıştır. En az işlem yapan vakıf 1 işlem, en çok işlem yapan vakıf ise 95 işlem yapmıştır. 64 adet vakıf için ortalama işlem sayısı 16,04 olmuştur. Her bir vakfın kaç adet kredi işlemi yaptığı bilgisi Ek Tablo 1'de verilmiştir.

Şekil 2. Asl-ı Mal ile Çeşitlilik Arasındaki İlişki

Sonuç

Bu makalede bir finansman kuruluşu olarak para vakıflarının sosyal gruplar arasında yaptığı kredi çeşitlendirmesi vakıf muhasebe defterlerinin zimem kısmındaki veriler kullanılarak incelenmiştir. Kredi çeşitlendirmesi çeşitlilik endeksi yardımıyla ölçülmüştür. Bu endeks vakıfların müşteri portföyünden rastgele iki kişi seçilmesi durumunda bunların farklı sosyal gruplara ait olma ihtimalini göstermektedir. 1680-1690 yıllarını kapsayan dönemde Galata bölgesindeki 64 adet para vakfına ait 1.050 adet zimem kaydı kullanılarak yapılan analizde ortalama çeşitlilik endeksi 0,53 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, para vakıflarının kredi kullandırırken sosyal gruplar arasında büyük ölçüde çeşitlendirmeye gittiğine işaret etmektedir. Ayrıca, vakıfların %75'inin çeşitlilik endeksinin 0,50'nin üzerinde olması bu stratejinin vakıflar arasında yaygın olarak benimsendiğini ortaya koymaktadır. Bankacılık teorisi ışığında, incelenen para vakıflarının çoğunluğunun riskten kaçınmak için sosyal gruplar arasında kredi çeşitlendirmesi yaparak finansal sürdürülebilirliği sağladıkları söylenebilir. Bununla birlikte çeşitlilik endeksi ile para vakıflarının sermaye büyüklüğü arasında aynı yönlü bir ilişki bulunmuş fakat bu ilişkinin belli bir sermaye düzeyinden sonra kaybolduğu görülmüştür.

Çalışma, Osmanlı para vakıflarının sadece toplumsal ve ekonomik bir destek sağlamadığını, aynı zamanda finansal risk yönetimi konularında gelişmiş stratejiler uyguladığını ortaya koymaktadır. Para vakıflarının, modern finans teorilerinde oldukça fazla tartışılan kredi portföyü çeşitlendirme stratejilerine benzer stratejiler uygulaması, Osmanlı finans sisteminin bilinçli bir düzeyde risk yönetim bilincine sahip olduğunu yönünde ipuçları vermektedir.

Şunu unutmamak gerekir ki burada yapılan hesaplamalar Galata bölgesinde bulunan para vakıflarının XVII. yüzyılın sonlarında kullandığı krediler üzerinden

yapılmıştır. Dolayısıyla hesaplanan rakamlar zaman ve mekâna mahsus olabilir. Bu tür hesaplamaların Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölge ve zamanlarında yapılması konunun daha iyi anlaşılması adına faydalı olacaktır.

EXTENDED ABSTRACT:

Waqfs were significant institutions within the Ottoman Empire, central to its social and economic structure throughout most of its history. They, often considered charitable entities, were established by individuals to support public goods. While the funding for these institutions came typically from income generated from real estate such as houses, shops or farm lands, there were also foundations for which income generating assets were cash capital. These cash-based endowments, referred to as cash waqfs in the Ottoman system, aimed to sustain themselves by offering loans with a profit margin (ribh) to those in need for credit. To generate income, they lent out capital and used the profits for charitable purposes, but like any financial institution, they faced the risk of loan default. It is an interesting issue how cash waqfs developed a strategy to mitigate such risks.

Given that cash waqfs function as financial institutions, it is useful to draw parallels with modern financial practices in managing default risks. Contemporary discussions highlight two opposing theories regarding how financial institutions should approach lending. The first, traditional banking theory, advocates for diversification of loan portfolios. By spreading loans across sectors with independent risks, financial institutions can reduce the chances of default. If one sector underperforms, others may balance the losses. On the other hand, corporate finance theory underscores the value of specialization. It suggests that financial institutions should concentrate on specific sectors or industries. This focus allows them to gain deeper insights into the sectors' operations, making it easier to allocate loans effectively and avoid lending to high-risk borrowers.

In this study, loan diversification over different social groups is analyzed using data from Ottoman Galata for the period 1680-1690. It analyzes 1,050 loan records from the zimem (debt) section of accounting books belonging to 64 cash waqfs. Specifically, the data source for the study is the accounting book numbered 144 from the Galata Court, which is part of the court registers (şer'iyye sicilleri) maintained by the Istanbul Mufti's Office. Loan records contain information about loan amounts and the names and titles, if any, of the borrowers. Based on this information, borrowers are categorized into social groups that include military-administrative officials (askeri), members of learned hierarchy (ilmiye), women, professionals such as tradesmen and artisans, waqf employees, and those without titles. We calculate a fractionalization index across these groups to measure credit diversification. This index represents the probability that two randomly selected individuals from the waqf's portfolio belong to different social groups. The findings reveal an average fractionalization index of 0.53. Namely, if two people were randomly drawn from the portfolio of borrowers of these waqfs the probability that these individuals belong to different social groups would be 53 percent. Examining the distribution of fractionalization index of 64 waqfs in the sample reveals that 25% of the waqfs have a fractionalization index below 0.48, hence 75% have an index value exceeding 0.48. The median of the distribution is 0.60, and the value for the 75th percentile is 0.67. How do cash waqfs relate to modern banks in terms of credit diversification? Investigating the diversity index for contemporary

banks reveals that the average value for Turkish banks is 0.65, while American banks have an average of 0.63. This data suggests that the cash waqfs operating in Ottoman Galata at the end of the XVII century exhibited a degree of credit diversification comparable to that of modern banks. Therefore, we can argue that there are parallels in credit diversification between the current banking system and the cash waqfs. This also recommends that diversification was instrumental in risk management and underscores the effective strategies employed by these foundations. Furthermore, the link between the capital sizes of the cash waqfs and the diversity index is examined. Results show that although there is a positive relationship between the capital amount and the diversity index, this relationship weakens after certain capital level.

This study indicates that, besides offering social and economic support for the public and those who were in need, Ottoman cash waqfs employed sophisticated financial risk management strategies. Their use of credit portfolio diversification techniques may hint that they had a conscious awareness of risk management within the Ottoman financial system.

It is important to emphasize that the calculations presented here are based on the loans issued by cash waqfs in the Galata region during the late XVII century. Therefore, the figures calculated may be specific to that particular time and location. Conducting similar analyses across different regions and time periods within the Ottoman Empire would be critical for achieving a more comprehensive understanding of credit diversification and the financial practices of cash waqfs.

Kaynakça

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA):
İstanbul Müftülüğü, (İSTM.ŞSC.14.d. Şer'iyeye Sicil Defterleri_14 Galata Mahk.) no. 144.

Kıtaplar, Tezler ve Makaleler:

- Acharya, Viral V., Iftekhar Hasan, ve Anthony Saunders: "Should Banks Be Diversified? Evidence from Individual Bank Loan Portfolios", *The Journal of Business*, C. 79, S. 3 (2006), s. 1355-1412.
- Ahbab, Yakup: "Kalkandelen Para Vakıfları", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 5 (25 Temmuz 2017), s. 49-71.
- Alkan, Mustafa: "Uşak Para Vakıfları (1890-1923)", *Belleten*, C. 70, S. 258 (20 Ağustos 2006): s. 743-74.
- Atar, Abdülkadir: "Osmanlı Döneminde Safranbolu Para Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. 52 (31 Aralık 2019), s. 93-122.
- Aydın, Hacı Veli: "Selanik'te 18. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 29, S. 1 (01 Haziran 2014), s. 87-106.
- Barkan, Ömer [Lütfi]: "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, C. III, S. 5-6 (1966): s. 1-479.
- Berger, Allen N.: Iftekhar Hasan, ve Mingming Zhou. "The Effects of Focus Versus Diversification on Bank Performance: Evidence from Chinese Banks". *Journal of Banking & Finance*, Performance Measurement in the Financial Services Sector, C. 34, S. 7 (01 Temmuz 2010), s. 1417-35.
- Berki, Ali Himmet: *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, 2. Baskı, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, 1965.

- BIS: “Measuring and Controlling Large Credit Exposures”, 28 Ocak 1991. <https://www.bis.org/publ/bcbssc121.htm>.
- Bulut, Mehmet: “Waqf, Economy and Finance in the Ottoman Civilization of the Balkans”, *Adam Academy Journal of Social Sciences*, C. 7, S. 2 (31 Aralık 2017), s. 129-48.
- Bulut, Mehmet ve Cem Korkut: “Finansal İstikrar ve Para Vakıfları Etkisi: Rumeli Para Vakıfları Örnekleri”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, C. 2, S. 1 (2016), s. 55-76.
- Bulut, Mehmet ve Cem Korkut: “Osmanlı Para Vakıfları ve Çağdaş Faizsiz Finans Kurumlarının Karşılaştırılması”, *Vakıflar Dergisi*, S. 46 (30 Aralık 2016), s. 23-46.
- Coşgel, Metin M., Hamdi Genç, Emre Özer, ve Sadullah Yıldırım: “Gender and Justice: The Status of Women in Ottoman Courts”, *The Economic History Review*, C. 77, S. 4 (2024), s. 1251-81.
- Çağatay, Neşet: “Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, *Vakıflar Dergisi*, S. 9 (2006), s. 39-66.
- Çağlar, İlker Mümin, ve Abdullah Doğtekin: “Manisa Para Vakıfları [1867-1912]”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (15 Nisan 2022), s. 1-28.
- Çiftçi, Cafer: “18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 23, S. 36 (01 Ekim 2004), s. 79-102.
- Çiftçi, Cafer: *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri: Avâız Vakıfları, Hirfet Vakıfları, Para Vakıfları, Selâtin Vakıfları*, 1. Baskı, Bursa: Gaye Kitabevi, 2004.
- Çizakça, Murat: “Ottoman Cash Waqfs Revisited: The Case of the Bursa 1555–1823”, *Foundation for Science Technology and Civilization*, 2004.
- Çizakça, Murat: *Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Araştırma Vakfı, 1993.
- Devrim Yalçın ve K. Batu Tunay, “Kredi Portföylerinde Sektörel Yoğunlaşma ve Risk İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, C. 12, S. 22 (2020): s. 344-58.
- Diamond, Douglas W.: “Financial Intermediation and Delegated Monitoring”, *The Review of Economic Studies*, C. 51, S. 3 (01 Temmuz 1984), s. 393-414.
- Döndüren, Hamdi: “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1 (01 Ocak 2008), s. 1-24.
- Dumlu, Emrullah: “XVI. Yüzyıl Osmanlı Uleması Arasında Para Vakıfları Etrafında Cereyan Eden Tartışmalar (Ebussuûd, İbn Kemal - Çivizâde, Birgivi)”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, S. 44 (30 Aralık 2015), s. 303-37.
- Durmuş, Abdullah: “Para Vakıfları İle Faizsiz Bankacılık İşlemleri Arasında Bir Mukayese”, *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, C. 3, S. 2 (31 Aralık 2022), s. 1-18.
- Durmuş, Muhammed Emin, ve İsmail Bektaş: “Osmanlı'da Muhasebe Usulü ve Vakıf Muhasebe Kayıtları Okuma Kılavuzu”, *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 2 (01 Haziran 2017), s. 196-209.
- Genç, Mehmet: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi II*, Ötüken Neşriyat, 2023.
- Genç, Mehmet: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 15. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Güner, Mehmet Fatih: “Osmanlı Döneminde Para Vakıfları ve Günümüz Finansal Piyasalarında Para Vakıflarının Yeri”, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 2 (30 Aralık 2019), s. 249-69.
- Güney, Necmeddin: “Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivi'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri”, *Mütefekkir*, C. 6, S. 11 (30 Haziran 2019), s. 13-32.

- Gürsoy, Çiğdem: “Para Vakıfları Kapsamında Sosyo-Ekonomik Bir Analiz: Davudpaşa Mahkemesi Kayıtları (1634-1911)”, *Belleten*, C. 81, S. 290 (01 Nisan 2017), s. 159-90.
- Hilmi Efendi, Ömer: *İthafü'l-Ahlaflı Ahkâmî'l-Evkafl*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977.
- İnalçık, Halil: “Capital Formation in the Ottoman Empire”, *The Journal of Economic History*, C. 29, S. 1 (1969), s. 97-140.
- Jensen, Michael C.: “Agency Costs of Free Cash Flow, Corporate Finance, and Takeovers”, *The American Economic Review*, C. 76, S. 2 (1986), s. 323-29.
- Karaman, Oktay: “Osmanlı Döneminde Trabzon ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1858-1920)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 15, S. 30 (29 Nisan 2021), s. 451-72.
- Kayahan, Cantürk, ve İrfan Görkaş: “Osmanlı Dönemi Bölgesel Kalkınmanın Finansman Aracı Olarak Para Vakıflarının Kullanımı”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, S. 44 (01 Ekim 2009), s. 212-27.
- Kayahan, Cantürk, İrfan Görkaş, ve Halime Önk: “Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 Aralık 2016, s. 70-90.
- Kıvrım, İsmail: “Osmanlı Dönemi'nde Rize ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları (1859-1913)”, *Vakıflar Dergisi*, S. 46 (30 Aralık 2016), s. 97-116.
- Korkut, Cem ve Mehmet Bulut, “XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması”, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2 (2017): s. 167-94.
- Kuran, Timur: “The Provision of Public Goods Under Islamic Law: Origins, Impact, and Limitations of The Waqf System”, *Law & Society Review*, C. 35, S. 4 (2001), s. 841-97.
- Kurt, İsmail: *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, 2. Baskı, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Araştırma ve-İnceleme Dizisi, 2015.
- Levent, Adem: “Kurumlar ve İktisadi Gelişme: Timur Kuran'ın İslam Ekonomisi Yaklaşımının Metodolojik Analizi”, *İnsan ve Toplum*, C. 9, S. 1 (10 Mart 2019), s. 29-50.
- Oğuzhan Ece ve Bülent Diclehan Çadircı, “Kredi Portföy Yoğunlaşma Düzeyinin Finansal İstikrar ve Performans Üzerine Etkisi: İkili Bankacılık Sisteminde Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, C. 9, S. 2 (2022): s. 523-56.
- Okur, Kaşif Hamdi: “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 7-8 (30 Aralık 2005), s. 33-58.
- Orbay, Kayhan: “Vakıf Muhasebesi ve Kurumsal Etkinlik; Kayıt Sistemi, Defterler ve Denetim”, 1719-30. Ankara, 2018.
- Özcan, Tahsin: *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu yayınları. VII. dizi, sayı 199. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.
- Özdeğer, Mehtap, ve Çiğdem Gürsoy: “Tarihle Diyalog Kurmada Osmanlı Vakıflarının Yeri Ve Önemi: Mahmut Paşa Mahkemesi Para Vakıfları (1834-1914)”, *Vakıflar Dergisi*, S. 61, (30 Haziran 2024), s. 27-50.
- Özvar, Erol, ve Sadullah Yıldırım: “Long-Term Changes in the Creation of New Cash Waqfs in İstanbul”, *Bilgi*, S. 102 (27 Temmuz 2022), s. 27-51.
- Shim, Jeungbo: “Loan Portfolio Diversification, Market Structure and Bank Stability”, *Journal of Banking & Finance*, S. 104 (01 Temmuz 2019), s. 103-15.
- Sumer, Serpil, ve Turan Öndeş: “Para Vakıfları ile Katılım Bankalarının Fon Kullandırma Yöntemleri”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 24 (20 Ocak 2023), s. 111-17.

- Şahin, Baha Mücahid: “Osmanlı İstanbul’u Eyüp Bölgesindeki Vakıfların Faiz ve Kira Gelirlerinin Nakit Sermayeleri Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi (1769-1773)”, *İstanbul İktisat Dergisi*, C. 70, S. 1 (30 Haziran 2020), s. 183-203.
- Şimşek, Mehmet: “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, S. XXVII (1985), s. 207-20.
- Taşkaya, Arzu Baykara: “Rodos Adası’nda Para Vakıfları”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (15 Nisan 2022), s. 61-94.
- Türkmen, Mustafa Nuri: “Halep Para Vakıfları Muhasebelerinin Kısa Bir Değerlendirmesi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 9 (01 Haziran 2012), s. 121-31.
- Türkmen, Ömer Sait: “Amasya ve Çevresinde Kurulan Para Vakıfları Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, S. 20 (15 Aralık 2023), s. 1-21.
- Yeniyurt, Muhammet: “Vakıf Muhasebe Defterinden Hareketle Galata Vakıfları ve Mali Yapıları (1686-1688)”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 54 (13 Ekim 2023), s. 193-226.
- Yılmaz Türkmen, Sibel, ve İhsan Yiğit: “Diversification in Banking and its Effect on Banks' Performance: Evidence From Turkey”, *American International Journal of Contemporary Research*, C. 2 (01 Aralık 2012), s. 111-19.

Ekler

Tablo 1. Vakıf Bazında Oransal Olarak Sosyal Gruplara Verilen Kredi Miktarı ve Çeşitlilik Endeksi

Vakıf Adı	Askerî	İlmiye	Kadın	Meslek Erbabı	Unvansız	Vakıf Çalışanı	Çeşitlilik Endeksi	İşlem Sayısı
Hanım Hatun Mescid-i Şerif Vakfı	0	0	0	0	1	0	0	3
Memi Kethüda Vakfı	0	0	0	0	1	0	0	2
Hüseyin Ağa Mektephane Vakfı	0	0	1	0	0	0	0	2
Şah Huban Mektephane Vakfı	0	0	0	1	0	0	0	1
Sirkeci Hacı Mustafa	0	0	0	0	0	1	0	1
Hacı Mustafa Vakfı	0	0	0	0	0	1	0	1
Hacı Mehmed Vakfı	0.977	0	0	0	0	0.023	0.045	2
Mahmud Ağa Vakfı	0.920	0	0.080	0	0	0	0.147	6
Kara Ahmed Çelebi Vakfı	0	0	0	0	0.889	0.111	0.198	6
Arpa Emni Mahallesi Avarız Vakfı	0.009	0	0.094	0.018	0.879	0	0.218	32
Mustafa Bey, Raziye Hatun ve Hasibe Hatun Vakıfları	0.833	0	0	0	0	0.167	0.278	2
Hacı Ama Mescid-i Şerif Vakfı	0.800	0.050	0	0	0.150	0	0.335	6
Kuloğlu Mahallesi Avarız Vakfı	0.156	0	0.781	0.055	0.008	0	0.362	6
Sefer Kethüda Mahallesi Avarız Vakfı	0.014	0	0.236	0.019	0.731	0	0.409	17
Okçu Musa Mahallesi Avarız Vakfı	0.660	0	0	0	0.340	0	0.449	5
Yunus Ağa Mahallesi Avarız Vakfı	0	0.370	0	0	0.630	0	0.466	4

Vakıf Adı	Askerî	İlmiye	Kadın	Meslek Erbabı	Unvansız	Vakıf Çalışanı	Çeşitlilik Endeksi	İşlem Sayısı
Kurt Kaptan Mescid-i Şerif Vakfı	0	0	0	0.473	0	0.527	0.498	4
Hasan bin Abdullah Vakfı	0.500	0	0	0	0.500	0	0.500	4
Seyyid Ali Çelebi Mescid-i Şerif Vakfı	0	0	0.500	0	0	0.500	0.500	9
Okçu Musa Mescid-i Şerif Vakfı	0.644	0	0	0.147	0.209	0	0.520	17
Firuz Ağa Mescid-i Şerif Vakfı	0.285	0	0.102	0	0.614	0	0.532	8
Sahaf Muslihiddin Vakfı	0.064	0.050	0.063	0.045	0.121	0.657	0.541	21
Kâtip Mehmet Efendi Mektephane Vakfı	0.595	0	0	0.018	0.309	0.077	0.544	12
Hacı Ramazan Vakfı	0.600	0	0.267	0.133	0	0	0.551	5
Vani Ali Efendi Mektephane Vakfı	0.468	0	0	0.452	0.080	0	0.570	9
Emekyemez Mahallesi Avarız Vakfı	0.240	0.008	0	0	0.169	0.584	0.573	7
Zevce-i Ali Ağa Meryem Hatun Vakfı	0	0	0	0.352	0.532	0.116	0.580	19
Nefise Hatun Vakfı	0	0.161	0	0.551	0	0.287	0.587	10
Ali Çelebi Mescid-i Şerif Vakfı	0.085	0.006	0	0.121	0.195	0.593	0.588	16
Tahta Kadı Mescid-i Şerif Vakfı	0	0.021	0.126	0.303	0.550	0	0.589	17
Rıdvan Kethüda Vakfı	0	0	0	0.549	0.169	0.282	0.590	9
Çukur Camii Mahallesi Avarız Vakfı	0.051	0.045	0.236	0.578	0.090	0	0.598	15
Havva Hatun Vakfı	0.547	0	0	0.233	0.221	0	0.598	9
Baba Ali Avarız Vakfı	0	0	0	0.143	0.500	0.357	0.602	9
Müeyyadzade Mahallesi Avarız Vakfı	0.072	0	0.145	0	0.565	0.217	0.607	10

Vakıf Adı	Askerî	İlmiye	Kadın	Meslek Erbabı	Unvansız	Vakıf Çalışanı	Çeşitlilik Endeksi	İşlem Sayısı
Nebi Çorbacı Vakfı	0.036	0	0.108	0.072	0.217	0.567	0.614	6
Ahmed Halife Vakfı	0.401	0	0.037	0	0.110	0.452	0.621	7
Şehsuvar Ağa Mescid-i Şerif Vakfı	0	0.238	0	0	0.499	0.263	0.625	7
Ayşe Hatun Vakfı	0.175	0	0.316	0.491	0.018	0	0.628	16
Muharrem Kaptan Mescid-i Şerif Vakfı	0.273	0	0	0	0.241	0.486	0.631	7
Yel Değirmeni Mahallesi Avarız Vakfı	0	0.283	0.210	0.014	0.493	0	0.632	11
Kâtip Mustafa Çelebi Mescid-i Şerif Vakfı	0.018	0.005	0.453	0.381	0.072	0.071	0.639	95
Sururi Efendi Mescid-i Şerif Vakfı	0.296	0	0.083	0.048	0.069	0.503	0.645	16
Sirkeci başı Mustafa Ağa Vakfı	0	0.044	0.440	0	0.372	0.144	0.645	17
Hacı Süleyman Vakfı	0.306	0	0.490	0.102	0.102	0	0.646	6
Debbağ Hacı Yusuf Vakfı	0.043	0	0.161	0	0.390	0.406	0.656	23
Sarı Lütü Mahallesi Avarız Vakfı	0.256	0	0.013	0.244	0.459	0.028	0.663	23
Acem Ömer Ağa Vakfı	0.316	0	0.333	0.011	0.340	0	0.674	23
Meryem Hatun Vakfı	0.048	0.164	0.019	0.193	0.503	0.072	0.675	16
Bereketzade Mescid-i Şerif Vakfı	0.360	0	0.029	0	0.296	0.315	0.683	10
Hacı Bayezid Mescid-i Şerif Vakfı	0.107	0.164	0.499	0.159	0.055	0.017	0.685	37
Camii Kebir Mahallesi Avarız Vakfı	0	0.388	0.048	0.068	0.374	0.122	0.688	10
Belkıs Hanım Mektephane Vakfı	0.469	0.190	0.051	0.034	0.204	0.053	0.696	29
Sahaf Muhyiddin Mahallesi Vakfı	0.118	0.093	0.316	0.402	0.071	0	0.711	46

Vakıf Adı	Askerî	İlmiye	Kadın	Meslek Erbabı	Urvansız	Vakıf Çalışanı	Çeşitlilik Endeksi	İşlem Sayısı
Hacı Hüsrev Mahallesi Avarız Vakfı	0.109	0	0.363	0.223	0.305	0	0.714	54
Sururi Efendi Mescid-i Şerif Vakfı	0.082	0.013	0.334	0.054	0.341	0.176	0.731	38
Ali Çelebi Vakfı	0.305	0.255	0.020	0	0.262	0.157	0.748	13
Ebulfazl Mahallesi Avarız Vakfı	0.076	0.027	0.211	0.189	0.392	0.105	0.749	20
Hacı Ahmed Vakfı	0.138	0	0.213	0.063	0.250	0.338	0.756	16
Demirci Hacı Mahmud Vakfı	0.107	0.143	0.036	0.212	0.117	0.385	0.760	60
Abacı Hacı Yusuf Vakfı	0.058	0.360	0.226	0.198	0.077	0.081	0.764	13
Tomtom Mahallesi Avarız Vakfı	0.237	0.017	0.250	0.201	0.258	0.037	0.773	83
Gedik Abdi Kaptan Mescid-i Şerif Vakfı	0.147	0	0.276	0.165	0.129	0.283	0.778	11
Ali Kethüda Camii Vakfı	0.211	0.074	0.277	0.100	0.244	0.095	0.795	31